

DISSERTATIO PHILOSOPHICA
DE

1752. 19
PROPAGATIONE
RELIGIONIS ARMATA,

12
QVAM

D. APR. MDCCLII.

H. L. Q. C.

PRAESIDE

P 368.
GOTTHILF TRAVGOTT
ZACHARIAE

PHILOS. ET LIBERAL ART. MAGISTRO,

PUBLICICE DEFENDET

RESPONDENS

BOIANVS IOANNES STEPHANOWICZ
BALEOWICZ,

BRATONOSZICIA - ALBANVS
PHILOS. AC IVRIVM CVLTOR.

HALAE MAGDEB.

EX OFFICINA HILLIGERIANA.

DSSERTATIO PHILOSOPHICA
DE
PROPAGATIONE
RELIGIONIS ARMATAE

QVAM
D. APR. MDCCCLXII
H. L. G.
P. R. A. E. S. I. D. E.
GOTTILF TRAVGOTT

ZACHARIAE
PHILOS. ET LIBERAL. ART. MAGISTRO,
EVISSOR. P. R. A. E. S. I. D. E.
R. E. S. P. O. N. D. E. N. S.
BOIVAS IOANNES STEPHANOWICZ
BALFOWICZ,

ORATOR. S. S. I. S. T. I. C. I. A. A. L. B. A. N. A. E.
P. R. A. E. S. I. D. E. S. S. I. S. T. I. C. I. A. A. L. B. A. N. A. E.

HABER WAGNER
EX OFFICINA HILGERIANA

PRAECLARISSIMO ATQVE DOCTISSIMO
MAGISTRO PRÆSIDI,
ET NOBILISSIMO ATQVE PEREXIMIO
RESPONDENTI

S. e. O.

IOANNES IOACHIMVS LANGE,

MATH. PROF. PVBL. ORD. ACAD. IMP. NAT. CVR. ET REG.

BORVSS. SCIENT. COLLEGA.

Permittite, ut Vos, quorum quemque singulari epistola alloqui debebam, volebam, multis occupationibus distractus, una compellare liceat: quod nec inepte facere videor, quoniam in defendenda una eademque disputatione academica communem ponitis operam. Non possum sine insigni delectatione recolare memoriam illius colloquii examinatorii, quod Tecum, PRAECLARISSIME MAGISTER PRAESES, frequentes qui aderant ordinis philosophici Collegae, mecum tunc Decano institimus, & quantopere omnibus laudabiles animi Tui dotes, variam & haud vulgarem eruditionem, alacritatem ingenti singularem, atque insignem suavitatem morum, approbaueris. Vnanimi decreto hinc Tibi iure Tuo meritoque summo collati sunt a me Decano honores Magisterii philosophici. Optabant tunc alii mecum, ut eo tempore adhuc ambiguus rerum Tuarum status eo verteretur, ut Speciminibus academicis apud nos editis docentium numerum aueres & cum fructu studiosae iuuentutis ornares. Eo magis nunc laetor, quod haec, quae in votis erant, iam evenire videam. Nec minus gratissimum mihi accidit, quod Tu, RESPONDENS NOBILISSIME, consilio meo, ut in cathedra philosophica disputationem aliquam academicam defenderes, obsequutus fueris. Pri-

mus

nius certe et ex illis, qui Graeco ritu religionem Christianam colunt, qui publicum aliquod diligentiae & profectuum specimen edit, qui profectus Tui eo magis sunt laudandi, quo difficilior Tibi, in tenera iuuentute a Turcis capto, omnibus opibus desituto & in peregrino solo viuenti, via ad bonas artes fuit, & quo maiori alacritate illis, quae Tibi hinc inde a summo numine per diuinitus sane excitatos patronos oblata sunt auxiliis, ad litterarum studia inchoanda & prouebenda vsus es. Ego sane in Te cum scholas meas frequentares eundem obseruari ardorem, eandem assiduitatem, quam in aliis haud ita paucis vestris iuuenibus, ex prouinciis patriae tuae propinquieribus longo itinere studiorum causa huc delatis, qui institutione mea publica, priuata, priuatissima vti sunt, cum delectatione videre licuit. Hinc etiam factum fuit, vt inter alios nostrae academiae doctores publicos nec ego ullam occasionem omiserim, qua vestris inseruire potuerim commodis atque studiis, neque vnquam illis, qui imposterum huc accessuri sunt, me desaturam polliceor. Gratulor hinc iure quodam meo vtrique Vestrum, in publicam cathedram prodeunti, munere opponentis mihi delato ita functurus, vt pateat, quantopere veritati & Vobis eam defendentibus studeam, ex animo vouens, vt Vobis ita adesse velit gratia diuina, quo ex studiis Vestris multi atque laudabiles in publicum redundant fructus. Me, qui nunquam Vos ex animo & fauore meo dimissurus sum, Vestro commendo fauori & amori.

Dabam in Regia Fridericiana Die XXI. Aprilis Anni

M DCC LII.

HONO-

HONORATISSIMO ET AESTVMATISSIMO

RESPONDENTI

S. P. D.

PRAESES.

Non possum non, quin TIBI gratuler publicum dexteritatis specimen, quod exhibitum proxime ibis. Perrara in academiis nostris sunt exempla, quod patria & religione Graeci cathedram conscendant, non quod iis non aequae ac aliis liceret, sed quod ista licentia perpauci utantur. Eo magis igitur mihi gratum est, quod occasione hanc adeo laetus arriperis, ne ipse in patriam sine specimine redires. Argumentum, quod defendes, haud aequae lubenter in omnibus religionibus conceditur, saltem leger, quae exinde resultant, non legitime obseruantur. Nos vero, licet in aliis dissentientes, in hoc tamen plene consentimus. Graeca ecclesia iam pridem insignes perpeffa est calamitates & persecutiones, quibus rei Christianae hostes insensu cogere ei addictos voluerunt ad sacra deferenda auita, quod feliciter ipsis in permultis cessit, non tamen defuerunt, qui maluerunt vita quam fide priuari. Ipsa patria
TVA

TVA continuis adhuc premitur bellis ob dissensum in religione, quam ob rem experientia damna ex ita instituta propagatione oriunda discere potes. Non igitur dubito, quin strenuum argumenti nostri acturus sis defensorem, eoque dexteritatis exemplo TVAM memoriam in academia nostra conservaturus, quae nihil magis optat, quam ut scientiae atque eruditio vera ex ipsius sinu in remotissimas quoque regiones emanent ac divulgentur. Ultra novemium praeceptis & doctrinis maxime utilibus hic es imbutus. Utinam ex eo insignes patria TVA caperet fructus, pluresque TVO exemplo allicerentur, salutaribus iis doctrinis operam navare, quo non armis solum, verum & argumentis certis atque indubitatis religionem vestram defendere possitis! Agedum, utere perceptis doctrinis, ut decet. Non enim addiscuntur, ut solum sciamus eas, sed ut vitae formandae moribusque componendis inseruiant. Doce in patria alios praeceptis, quae recta non solum ratio, verum & diuina reuelatio praescribit, obtemperare. Sic insignem ex commoratione TVA in academia nostra, & quod hic floret, orphanotropheo, habebis utilitatem. De perpetua TVA prosperitate me vota ardentissima fundere, precibusque enixis summum Nomen implorare, certo certius TIBI persuadeas. Si quid de TE mereor, mei memor viuas rogo. Vale perpetuo.

Dabam in academ. Frideric. XII. Cal. Mai.

MDCCLII.

Si quid vnquam tota cogitatione optari meretur, vtilitas argu-
religio vera est eiusque propagatio legitima. menti.
Nihil enim maiorem voluptatem, nihil prae-
stantiorem vtilitatem hominibus praestare pot-
est quam verus Deum colendi modus, quem
vocamus religionem. Tanta sunt exinde pro-
manantia emolumenta, vt nemo, cui fructus eiusdem vere perci-
pere datum, eandem omnes alias voluptates longissimo interuallo
post se relinquere inficias iuerit, neque hanc cum vlllo alio com-
modo, quantumvis sit, commutare voluerit. Amor, quem lu-
men naturae nobis in alios homines iniungit, non solum postulat,
vt eandem, qua nos fruimur, ex religione voluptatem, aliis ap-
precemur, sed etiam vt, quantum in nostris viribus positum, ip-
sis subsidia ac media, ad eandem perueniendi, indicemus & sup-
peditemus. Sed maxima in negotio tam graui arduoque cautione
ac circumspectione opus esse, nemo, qui eiusdem grauitatem rite
considerauerit, in dubium vocabit. Media igitur legitima ab ille-
gitimis probe distinguenda, hocque discrimen recte obseruan-
dum. Quod si non attendatur, quibus commodum parare stude-
mus, maximum damnum inferre videbimur, & in locum vo-
luptatis

luptatis ex religione percipiendae maximum succedet taedium & in eos, qui nobis benefacere quarunt, odium. Paucis haec praenotanda censuimus, ut eo melius de grauitate & utilitate argumenti, quod disputamus, constare possit. Ex principiis Philosophicis, propagationem religionis armatam improbandam esse, demonstrabimus. Alii disputationi referuamus enarrationem praecipuorum bellorum ob religionem propagandam gestorum, quae cum hac collata constabit, quatenam fuerint legitima, quae illegitima.

§. II.

Quid sit religio, quo natus.

Religionem vocamus *modum colendi Deum*, cum Deum *colere* dicantur, qui illustrandae gloriae diuinae & legibus ab ipso praescriptis, siue sint naturales, siue reuelatae, obseruandis operam nauant. Cum modus Deum colendi pro diuersis de Deo conceptis notionibus variare possit, diuersae quoque esse poterunt religiones, atque experientia cognoscimus, reuera easdem admodum differre. Cum autem vna tantum notio de Deo eiusque perfectionibus genuina esse queat, ad quam omnia, quae cum infinita perfectione consistere possunt, referenda, omnesque huic contrariae necessario falsae sint, vnicus quoque tantum datur modus colendi Deum verus, adeoque vnica tantum religio vera. Omnia enim, quae in diuersis religionibus vera sunt, in vnica hac religione coniuncta sint oportet, cum sana ratio talem Dei cultum a nobis poscat, qualis inter homines obtineri potest. Haec vero, quatenus vel principiis nititur ex natura cognitis, vel reuelatione quadam instituitur, vel *naturalis* vel *reuelata* appellatur.

Religionis notionem generalem suppeditauimus, quae simul omnes falsas religiones comprehendit, cum & vsui loquendi sit consentaneum, quo etiam alienarum societatum, quas a vera religione aberrare iudicamus, modum Deum colendi religionem vocare solemus, siue finis religionis, qui est illustratio gloriae diuinae, eadem obtineatur, siue minus, & nostro proposito haec notio apta & sufficiens fuerit. Nobis enim non solum

solum de propagatione religionis verae armata, sed & falsae cuiusvis, quae a sectatoribus suis pro vera habetur, in nostra disputatione sermo est.

§. III.

Cultus Dei vel absolvitur actionibus internis, vel etiam utimur Religio exter-
actionibus externis, tanquam signis internarum, unde discrimen oritur na, interna.
inter religionem internam & externam. Signum naturale & certum cum signato necessario conveniat oportet, si verum signum & vsus cuiusdam esse debet. Actiones igitur externae, quibus Deum colere annitimur, internis ex asse respondeant necesse est, saltem externe non alio modo est agendum, quam quo interno cultui Dei non contrariatur. Ex quo colligimus, religionem externam internae conformem institui debere, nisi omni vsu privari debeat cultus Dei externus. Actiones enim externas suscipimus, ut alii exinde iudicare queant, quid sit nostrum de religione iudicium. Mutata igitur religione externa sine mutatione internae non vere mutatur religio.

Nostrum iam non est, eadem hic repetere, quae a multis eruditiorum in amplissimis scriptis eleganter de religione disputata sunt. Dicta proposito nostro sufficient, ac in reliquis lectores ablegamus ad scripta, in quibus ex industria verae religionis indoles descripta invenitur, quorum optima adeo cuiuslibet nota sunt, ut vnius alteriusve commendationem superuacaneam ducamus.

§. IV.

Cum religione Deus colendus sit, nihil vero, quod eius Cognitioni de
attributis contrarium est, adeoque quod abominatur, ipsi colendo Deo conformis
aptum esse queat, religio attributis divinis convenienter, adeoque sit.
secundum cognitionem, quam de iisdem habemus, institui debet.
Cum vero cognitio atque conceptus, quos homines sibi de summo
Numine atque divinis formant, admodum differant, non est mi-
rum, inter tot sententiarum diuortia tanta esse religionum discrimina.
Nemo vero cognitionem suam de Deo pro falsa habebit, cum alias, si falsitatem eiusdem perspexerit, non amplius eidem sit assensurus. Nihil enim falsi sequimur, ac pro norma actionum

adhibemus, nisi sub specie veritatis. Quilibet igitur, cui addictus est, religionem pro vera tam diu habet, quam diu in eadem de diuinis sententia manet. Cum vero cognitio nostra variari possit, re penitus perspecta, falsitatem nostrae, ac veritatem alius religionis introspicere possumus, vbi necessario nostra deserenda, haecque amplectenda. Homines igitur *eiusdem religionis* vocantur, qui ob eosdem de Deo conceptus eundem modum Deum colendi, *diuersarum religionum*, qui ob diuersos conceptus diuersum modum colendi Deum sequuntur. Non itaque mirum, quod falsae religionis affectu suam fidem eodem rigore defendant, quod ii, qui veram certissime sequuntur.

Nos iam in nos non suscipimus, pro veritate alicuius religionis pugnare, cum fini nostro sufficiat, si ea, quae omnibus religionibus, sine sint verae, sine falsae, sunt communia, indicauerimus; ex subsequentibus enim cuiuslibet patebit, quae de propagatione religionis sumus disputaturi; ad omnes religiones applicari posse & debere. Qui Christianae religionis veritatem demonstratam cupit, multa elegantissima scripta hac in re euoluere poterit.

§. V.

Nemini est imperium in aliorum religionem.

Ex dictis §o. anteced. recte concluditur, cuiuslibet conscientiae esse relinquendum, quam religionem sequi velit, quamue deferere. Eam enim eliget, quam pro vera habebit, eam pro vera habet, quae cum notione de Deo, quae ipsi genuina viderur, conuenit. Ex quo simul constabit, quid de imperio principum aliorumue in religionem sit statuendum. In re publica ciues voluntatem suam circa religionem summorum imperantium voluntati submittere nequeunt, siquidem id ex iure naturae constat, nemini dominium in conscientias esse concedendum. Ciuitas non est religionis causa instituta, neque religio ciuitatis gratia, cum altius illa originem suam repetat imperio civili ac obedientia, quam quisque pro cognitione sua Deo praestare tenetur, omnibus officiis sit anteposenda. Hoc solummodo est cauendum, ne ad religionem referantur, quae eo non pertinent, cum nobis cum eo res fit, quod ad eandem constituendam requiritur, ac omnes partes

res accessorias penitus excludamus, quippe quae proprie conscientiae obiecta non sunt.

Ex dictis simul patet, non esse assentiendum *Machiavelli* principiis, qui rei publicae, ac praesertim principis utilitati esse accommodandam religionem eiusque doctrinas, in scriptis suis haud obscure innuit. De conscientia vberius agere finis, quem nobis praefiximus, non permittit. Sufficit, reliqua ex Philosophia practica nota esse, imprimis quid de conscientia errante & dubia sit statuendum. In negando imperio principum in religionem nolumus, ut religio cum ecclesia confundatur. Huius regimen & iurisdictionem ipsis non derogamus, sed nostrum non est, determinare, quid ipsis competat, quid non, sed id Theologis relinquimus, cum Philosophus de solo cultu Dei, quatenus cum Dei cognitione cohaeret, disputet. Atque hoc sensu dictum illud commune negamus: *Cuius est regio, illius quoque est religio.* Pluribus hoc illustratur in SAM. PVFFENDORFII libro de habitu relig. *Christi. ad vitam civilem.* §. 6. p. 17. seqq.

§. VI.

Quamvis in praecedentibus recte, ut nobis videtur, diximus, religionem non esse civitatis gratia institutam; id tamen negare nolumus, esse eam in civitate maxime necessariam. Religio ante civitates existit, sed civitates sine religione vix consistere poterunt. Nulla enim ratione populus Dei non timens coerceri, ad obedientiam erga superiores adstringi, & iure iurando, quod tunc non esset sanctissimum vinculum nos obligans, teneri, nec in dubia causa veritas explorari potuisset. Multo minus aliqua iustitia diversarum rerum publicarum erga se invicem expectari potuisset. Nisi enim timor Dei ac observatio legum eiusdem populos sibi invicem non subiectos ad iustitiam & aequitatem incitaret, nullum adfuisset frenum, quo retineretur licentia atque iniuria aliis populis illata, nisi semper armis ius defenderetur. Recte igitur cum *Platone* religionem vocamus propugnaculum potestatis ac legum & honestae disciplinae vinculum, & Imperatoribus, qui in legibus suis religionem contaminatam ad omnium pertinere iniuriam arbitrati sunt, assentiendum.

Nullum unquam exemplum populi ex historia proferre poterimus, ubi non saltem aliqua religionis species fuerit, quod plerique veterum Philosophorum

phorum testantur, legem omnibus gentibus esse, Deos colere, asserentes.
Ex §o. hoc insignis praestantia religionis elucescit.

§. VII.

Quid sit muta-
re religionem,
quando muta-
tio legitima.

Mutare dicimur religionem, si ea, quam hucusque secuti sumus, deserta, aliam a nostra diversam amplectimur. Motiva sunt ea, quae ens intelligens ad agendum determinant. Cum ergo nihil agat ens liberum, nisi rationes habeat, cur ita agat, seu in rebus moralibus nisi aliquid pro bono agnoscat, sine motiuis nemo religionem mutabit. Cum igitur in negotio per se & ceteris paribus legitimo, quale est mutatio religionis (§. IV.) omnia ad motiva redeant, his legitimis vel illegitimis, mutatio religionis vel legitima vel illegitima euadit. Duplex praesertim genus motiuorum dari potest ad religionem mutandum nos determinantium. Vel enim id fit ob conuictionem perfectam de falsitate nostrae & veritate alius religionis, vel ob alia externa commoda exinde expectanda. Si prius, haec mutatio est legitima atque approbanda, cum cognitio nostra de Deo rationem modi, Deum colendi, contineat. (§. IV.) Si posterius solum, in omni respectu est illegitima, cum religio non statui externo, sed hic illi sit accommodandus. Commodo haec expectanda externa sunt vel sola status externi emendatio, vel liberatio a suppliciis & cruciatibus, quibus ob religionem subicimur. Vtrumque est illegitimum, nisi simul prior ratio accedat, quae sola sufficit mutationi suscipiendae, posterius tamen maiorem adhuc excusationem habere videtur, quam prius. Ex quo simul colligi potest, vtrum totus populus eo consentire iure possit, vt religio, quae in regione quadam dominatur, mutetur, ob evitandum ipsi instans religionis causa bellum, quod merito negatur.

Supposuimus in priori motiuo, quod approbauimus, conuictionem perfectam & de falsitate nostrae & de veritate alius religionis. Cum enim inter duas contrarias religiones vna tantum vera esse queat, altera necessario falsa est (§. II.). Quod si vero aliquis sibi persuaderet, vtramque religionem veram, adeoque indifferens esse, vtram sequatur, in re tam sublimi atque ardua consultum tamen erit, ne in mu-

in mutanda religione faciles sumus, nostramque, non nisi maximā vrgente necessitate, deferamus

§. VIII.

Propagare religionem dicitur is, qui aliis persuadet vt religionem suam mutant s. vt eam, quam hucusque secuti sunt, deferant, eamque, quam persuadens pro vera habet, amplectantur. Tot igitur dantur diuersi modi, propagandi religionem, quot genera mortuorum ad mutandum eandem suadentia indicauimus (§. VII.). Persuademus enim alii aliquid, dum ipsi motiua ad id faciendum proponimus. Persuasio igitur vel fit argumentis falsitatem religionis, cui persuadendus iam addictus est, & veritatem illius, quam ipsi commendamus, demonstrantibus, vel promissione commodorum externorum vel supplicii ac cruciatibus ipsi inflicti, quo etiam pertinet bellum genti cuidam ob religionem inductum. Vltimam viam, persuadendi alicui, vt religionem mutet, vi adhibita externa, vocamus *propagationem religionis armatam*. Ex antea dictis iam constabit, quid de quolibet modorum, propagandi religionem, indicatorum iudicandum. Priorem legitimum laudeque dignum, posteriores vero reiciendos ac detestandos arbitramur, quod iam vltius probandum illustrandumque esse putamus.

Quid sit propagatione religionis, & quod duplex.

In tractatione subsequenti distinguendam esse, statim initio praemonemus, *propagationem armatam* a *defensione religionis armata*. Nos iam de priori loquimur, paucis deinde indicabimus, quo casu posterior liceat, quo minus.

§. IX.

Il, qui bellum & persecutionem ob religionem mouere possunt, sunt principes praepressim. Persecutionem inducunt, si propriis subiectis vim inferunt, & armis contra eos vtuntur, iis enim, qui imperio ipsorum non sunt subiecti, proprie persecutionem inferre dici nequeunt, cum hi ius habeant, eorum violentiae se opponendi, indeque bellum oriarur. Si vero subditi aequae ac alieni ar-

De bellis principum in subditos.

ni arma sumunt, ac vim ipsis a rege vel principe illatam vi repellere tentant, bellum ciuile exinde oritur. Alii praeter supremam regionis cuiusdam imperantem, si persecutionem dissentientibus inducunt, id plerumque principis iussu faciunt, ac tunc caussa praecipua illius princeps ipse manet, vel saltem principis consensum praesumere possunt, quo casu eadem est ratio, quae persecutionis principis iussu factae. Dum autem contra principis voluntatem arma sumunt ad opprimendum alienae religioni addictos, nemo dubitabit, quin maxima sit iniustitia & iniquitas, cum iam id maximae culpae eorum cedat, quod vel principis iussa transgressi fuerint, vel saltem iura, quae ipsi soli competunt, sibi arrogauerint, nimirum iis, qui ex sententia ipsorum male faciunt, poenas decernendi.

Bellum ad religionem mutandam cogens est iniustum.

Primum igitur probandum suscipimus, tale bellum principum vel in subditos vel in alios populos, quibus cogi debent ad mutandam religionem, esse maxime iniustum. In religionem nulli principum competit imperium (§. V.) quippe de qua soli Deo iudicandum relinquitur. Neminem igitur princeps ad religionem deserendam, aliamque amplectendam cogere potest. Religio conuenienter nostrae de Deo cognitioni est instituenda (§. IV.) quae igitur, si religio mutari debet, ipsa est mutanda. Quicumque igitur contra cognitionem suam de Deo in rebus ad religionem necessario pertinentibus agit, male agit, consequenter contra conscientiam agere cogitur, ac officia, quae Deo debent, laedit, saltem ex sententia sua. Bellum igitur, quod alios ad mutandam religionem cogere debet, ipsos ad officia, quae Deo debere putat, negligenda ipsisque contrarie adeoque contra conscientiam agendum cogere debet. Mala igitur ac derestanda est caussa, ob quam bellum suscipitur. Quid exinde maiori iure colligimus, quam ipsum bellum esse iniustum? Omne enim bellum, quo quis sibi aliquid tribuit, quod ipsi nullo modo comperere potest, quale hoc casu est imperium in religionem, ac quo ab aliis aliquid obtinere vult, quod

non solum contra omnem aequitatem, verum etiam omni iustitiae contrarium est, bellum est iniustum.

H. GROTIUS *in iure belli & pacis* L. II. c. I. §. 2. tres recenset causas belli iustificas, defensionem, recuperationem rerum & punitionem, quibus persecutionem eius, quod debetur, adiungit. Ad nullam harum causarum reduci potest causa horum bellorum. Si enim aliquis ad punitionem forte referret, talem punitionem esse iniustam, infra ostendemus. Ex iisdem rationibus adductis patet, nec principem quidem cuidam mutationem religionis mandare sine iniuria posse.

§. XI.

Si iam praesertim in persecutionibus bellisque subditis suis ob religionem inductis principem spectamus, eo maior esse videbitur iniustitia. Si subditi in omnibus boni rei publicae ciues fuerunt, si legibus eius Dei praeceptis non contrariis se sine repugnantia subiecerunt, (si hoc non fuerit, ob alia crimina poenam merentur, & iuste puniuntur, neque omnibus cum talibus sceleratis eandem profitentibus religionem imputari potest) quid maiori iure a principe expectabunt quam ipsius protectionem? Hoc enim est principis, ut subditos suos bonos contra omnes insultus tueatur. Quid igitur magis iis iniustum videri potest, quam si ipsos seuerissimis crudelissimisque cruciatibus exponit, sola ratione ductus, quod in religione ab ipso dissentiant? Dum malitiose agunt subditi, dum scelera patrant, magistratus in iis puniendis iuste agit. Sed

Quis nomen inquam sceleris errori dedit?

Seneca in Tragoed.

§. XII.

Multo vero magis iniquum videtur, si magistratus iis, qui ipsius imperio non sunt subiecti, bellum inducit coacturus eos, cum ipso idem de Deo statuunt, eodem modo eum colant. In hos enim nihil imperii habet, multo minus conscientiae eorum leges praescribere potest. Si etiam concederetur, falsae religioni

B

ligioni assentire esse scelus, num ab alio magistratu expectabitur, ut sceleratos puniat? Neque putemus, ipsi hoc competere, quia ipse huius populi magistratus in hoc erimine sit, nemo adeo sit, qui puniat illud. Neque enim hoc principis alieni est, ut crimina magistratus alius, quae non in aliarum rerum publicarum damnium cedunt, puniat. Licet enim (§. VI.) iis assenserimus, qui statuunt, religionem contaminatam ad omnium iniuriam pertinere, religio tamen ab aliis populis contaminata dici nequit, nisi scelera eius confessores patrauerint, quae non ipsorum solum, sed & omni religioni contrariantur, qualia sunt sacrilegia publica. Huc pertinet bellum Phocense *Philippi regis Macedoniae*, quod ob spoliatum templum inter omnes gentes sanctum & inviolabile suscipiebatur. Diuersitate vero religionis religio generatim contaminata esse dici nequit. Neque hoc excusat, quod rex non solum sibi subiectorum sed etiam totius generis humani curam genere teneatur, ut *H. Grotius* monet ex *Themistii* orat. ad *Valentem* requirentis, reges non unius sibi creditae gentis rationem habere sed totius generis humani, non *Φιλομακεδονεύς* vel *Φιλορωμαίους* solum esse debere, sed & *Φιλανθρωπούς* (a). Nam hac ratione non ipsorum curam habet, si ad aliquid contra conscientiam faciendum eos cogit, sed maximam potius ipsis iniuriam infert (§. X.).

(a) I. B. & P. Proleg. §. 24.

§. XIII.

Finis intentus
obtineri ne-
quit.

Si iam talium persecutionum bellorumque finem consideramus, ille non solum hac ratione nullo modo obtineri potest, verum etiam quam maxime impeditur, ne alia ratione obtineatur. Finis est propagatio religionis. Homines de veritate religionis suae conuicti vel saltem se de ea conuictos esse sibi persuadentes negotiisque huius grauitatem perpendentes malunt omnes calamitates perpeti, ipsaque vita excludi, quam religionem veram cum falsa commutare, id quod non obstinationi, sed constantiae in religione tribui potest. Vel igitur vincunt vel

VIA-

quae cum inclinationibus mentis ipsorum conueniunt, quam quae iis adeo sunt odiosa. Quam ob rem haud raro omnem lapidem mouent, vt in errore ipsis placente se confirmant, nec veritati ea, in quibus oblectantur, tollenti assentire cogantur.

§. XV.

Ipsi religioni
noxium esset.

Ex dictis simul constat, ipsi religioni nullum commodum ex ita instituta propagatione esse expectandum, cum animos hominum sua puritate non alliciat, sed potius ii infensi ipsi reddantur. Eadem fata habebit, quae alia religio, qua scelera & flagitia tetra atque pestifera cuilibet permittuntur. Hanc enim nemo praeter sceleratos vitiiisque deditos amplectetur, omnis vero virtutis amans eam abhorrebit & detestabitur.

§. XVI.

Potentissimi
veram habe-
rent religio-
nem.

Quod vni religioni licet, omnibus quoque religionibus licitum erit. Verac enim religioni, quatenus vera est, nullum ius competit, quod reliquis competere nequeat, cum quilibet suam religionem pro vera habeat, adeoque ex eodem iure, quod sit vera religio, sibi easdem licentias arrogabit. Si igitur membris vnius religionis liceret, eandem armis propagare, idem etiam reliquis concedendum esset. Semper igitur illa religio, cuius aeternae eandem maxima vi propagare possent, reliquas opprimeret, atque illa religio pro vera esset habenda, quae potentissimos haberet cultores, cum illa facile tolleretur reliquas, & eidem addictos cogeret, huic assentire, hancque pro vera habere. Quam male vero hoc conueniat cum notione religionis verae, quilibet facile ex antea dictis colliget.

§. XVII.

Continua bella
hinc orientur.

Si igitur omnes religiones sibi addictis illam normam praescriberent, vt religionem suam vi atque igne, vbicunque fieri posset, propagarent, num vlla religio vnquam, quam diu plures sunt, vllam tranquillitatem ac securitatem expectare posset? Nonne semper verendum, ne alia gens aliam fidem sequens illi bellum indiceret, cum sufficiens bellandi causa diuersitas religionis

nis esset? Sed quid tum de religione dicendum, quae continuam necem & funestissimas clades semper necessarios & indiuinctos comites haberet? Si ergo pax perpetua obtineri deberet, omnes gentes conuenire oporteret, atque decidere quanam vera religio, eandemque omnes amplecti. Quomodo vero tot diuersae gentes toto coelo contrariis sententiis assentientes vniri & in vnum redigi possint, non videndum.

§. XVIII.

Ipsius religionis veritas atque praestantia magis elucescit, si nulla vi externa adhibita, propagatur. Plures enim allicitis ad exploranda dogmata eius, si vident, multos eandem amplecti, licet nullo modo cogantur, quin immo sponte eosdem commoda externa haud spernenda deserere, cum nihil praeter veritatem in religione, ad quam transeunt, ipsis sit expectandum. Sane nullum argumentum pro veritate religionis Christianae ex insigni eius propagatione desumi poterit, si armis ad eandem coacti essent. Cum vero primi eiusdem doctores non nisi argumentis vterentur, quibus hominibus persuaderent de veritate illius, ac multi maxima commoda desererent ad Christianorum castra conuolantes, cum ipsis verendum esset, ne crudelissimis suppliciis ac cruciatibus subiicerentur, veritati eius insignem fidem id facit. Contra propagatio insignis ac subitanea religionis Muhammedis miranda non est, cum igne & bellis eos oppreserit & extirpauerit, qui se ipsi subiicere, eiusque religionem pro vera agnoscere noluerunt.

§. XIX.

In his, quae disputauimus, multos ex ipsa antiquitate Consensus uerum consentientes habemus. Si consuetudinem veterum spectamus, perrara sunt exempla bellorum ob religionem propagandam gestorum. Et ipsis iis temporibus, quibus ethnici in Christianos acerbissime saeuiebant, inter ipsos ethnicos, quin immo inter ipsos Imperatores non defuerunt, qui id improbarunt. *M. Ant.*

ninus l. IX. Εἰ μὲν δύνασαι, inquit, μεταδιδάσκει, εἰ δὲ μή, μέμνησο, ὅτι πρὸς τούτο ἡ εὐμένεια σοὶ δέδοται, καὶ οἱ θεοὶ εὐμένεις τοῖς τοιοῦτοις εἰσὶν, h. e. Si potes, doce meliora, sin minus, memento, in hoc tibi lenitatem datam, ipsoque Deos talibus lenes esse. Seneca de ira l. 14. Non est prudentis, ait, errantes odisse, alioquin ipse sibi odio erit. Scripta Christianorum plena sunt improbationibus persecutionum ob religionem illatarum, & non solum eorum, qui ipsi seuerissimis suppliciis in angustias redacti erant, verum etiam aliorum, qui eo tempore vixerunt, quo meliora fata religioni Christianae affulserant, postquam Constantinus M. in eorum castra transierat. Athanasius episc. ad solitarios vehementissime inuehitur in Arrianos, qui principum potestate in contradicentes vsi fuerant, vt & Hilarius orat. ad Constant. Augustinus lib. de utilitate credendi valde improbat persecutiones Manichaeorum. Et in Gallia, referente Sulpitio Seuero, damnati sunt episcopi, qui in Priscillianistas gladio animadverterunt. Augustinus quidem subsequenti tempore, vt summo rigore in Donatistas principes vterentur, consuluit, multisque argumentis stabilire quaesivit, quod omnino improbandum.

Refutatio apologiae Augustini pro persecutoribus Donatistarum inuenitur in Baehii commentaire Philos. sur les paroles: Contrain les d'entrer P. III. exstante in operum eius diuersorum collectione T. II. p. 355. seqq.

§. XX.

Lipsii sententia.

Sed ab auctorum allegatorum sententia aliquantum recedere videtur IVSTVS LIPSIVS, cum in doctrina ciuili de prudentia principum agit l. 4. c. 2. opp. eius *Vesaliae* 1675. editorum T. IV. p. 63. seqq. Refert enim monitum a Maecenate Augusto datum ex DIONE CASSIO l. 3. sequentia continens: Τὸ μὲν θεῖον πάντῃ πάντως αὐτός τε σεθεῖ καὶ τὰ πάτρια, καὶ τοὺς ἄλλους τιμᾶν ἀνάγκασε, τοὺς δὲ ζηνίζοντας τι περὶ αὐτὸ καὶ μίση καὶ κίλαζε, μὴ μόνον τῶν θεῶν ἕνεκα, ἀν καταφρονήσας οὐδ' ἄλλου ἀντινος προτιμήσειεν, ἀλλ' ὅτι κατὰ τινα δαίμονια οἱ τοιοῦτοι ἀντισφύροιντες πολλοῦσε ἀναπειθουσιν ἀλλοτρινομεῖν: καὶ κτούτου καὶ συναμο-

συναμοσιαι, και συζασεις, επαισεις τε γιγονται, απερ ημεδα μοναρχια συμπερα. h. e. Diuinum illud numen omni tempore ipse cole iuxta leges patrias, & alii vt colant effice; eos vero, qui in diuinis aliquid inuouant, odio habe & coërce; non deorum solum caussa (quos tamen qui contemnit, nec aliud sane quicquam magnum fecerit) sed quia noua quaedam numina hi tales introducentes multos impellunt ad mutationem rerum; vnde coniurationes, seditiones, conciliabula existunt, res profecto minime conducibiles principatui. Quibus LIPSIVS adiungit: O verba ab impio & ad impium nimis pia! Haec vera prudentia, & principi, qui sapit, religio & veneratio nulla alia, nisi vnus Dei tenenda est, & tenenda ex ritu veteri. --- Puni igitur, si quis turbat. Iure ille a diis proximus habetur, per quem deorum maiestas vindicatur. Serio, serio, hoc imbibere, nihil esse in rebus humanis religione praestantius, eamque summa vi oportere defendi. Cap. III. quidem quae asseruit, magis restringere videtur, distinguendo inter peccantes in religionem publice & priuatim. Priores sunt ii, qui & ipsi male de Deo receptis- que sacris sentiunt, & alios ad sentiendum per turbas impellunt, quos turbones vocare ipsi placet. Posteriores sunt ii, qui pariter male sentiunt, sed sibi, quos erroneos appellat. Priores semper puniendos atque coërcendos esse, affirmat, exceptis duobus casibus, si nimirum maiores ex punitione essent pertimescendae turbae, & si melius tolli possunt retardatione poenarum. Sed ipsi nondum assentiendum nobis videtur, cum satis ambigue mentem suam explicauerit. Quid enim per turbas intelligi voluerit, non indicat, cum, si de tumultibus atque seditiosis conaminibus ipsi sermo, vtique concedendum, nullam hic poscendam esse tolerantiam, & ipsos seditiosos poenis quoque ciuilibus merito esse subiciendos. Sed ex oppositione constare videtur, ipsi omnem doctrinarum professionem turbarum nomine venire, cum iis erroneos opponat, qui sibi ipsis solum male sentiunt, & effata veterum ad illustrandam sententiam prolata idem produnt. Prouocat enim ad dictum Augustini: Melius est, vt pereat vnus, quam vt pereat vnitas atque Ciceronis: Vre, seca, vt membrorum potius aliquod quam

quam totum corpus intereat. Hoc sensu eius sententiam quam maxime improbamus ob rationes antea allegatas, de effatis veterum citatis non disputabimus, cum ipse *Lipsius* ea non ad probanda sed ad illustranda asserta adhibeat, & nemini in nexu ea consideranti dubium aliquod sint factura.

§. XXI.

Refutatio
illius.

Hanc suam sententiam defendit *Lipsius* in libro de una religione adversus dialogistam, atque *Carolus Scribanus*, Soc. Iesu Theologus, idem in *Lipsii defensione posthuma* tueretur. Ipse illustraturus & confirmaturus errantium distinctionem satis prodir, se per turbatores eos intelligere, qui alios quoque de doctrinis suis instituunt, atque ad hos puniendos principi gladium datum esse arbitrari, ne per vnum plures pereant. Quod quidem tum fieri posse putamus, quando praecepta principis iusta transgrediuntur in spargendis principiis rei publicae noxiis & in religionem receptam maxime iniuriis. Reliquos tranquille viuentes non esse puniendos existimat, quia istos ab atra bile dies plerumque sanat & quies, in quo nobiscum sentit, si ita omnia restringantur, *Lipsius*. Interea dum cum aliis eius dictis conferuntur, dissidere a nobis videtur, cum e. g. p. 294. coactionem exemplis veterum & effatis patrum, praesertim *Augustini*, defendere conetur, quae omnia contra nos nihil efficiunt, cum exempla nihil probent, & *Augustinum* hac in re errasse, antea iam dixerimus. Multo minus huc aliquid faciunt rerum publicarum gentiliū exempla, cum argumenta potius fuissent afferenda. Defensor eius prouocat ad exemplum Dei ipsius, scribens: Non Deus ipse Iudaeos coëgit sacra & cerimonias suas agnoscere? non igne, serpente, ferro reluctantes coërcuit? & quisquam hic mihi Deum damnabit? mulcentem volet, non minitantem, non cogentem? Sed vbi Deus coëgit homines ad veram religionem amplectendam? Nonne ipse erat Iudaeorum rex, vnde ipsis leges dederat, & transgredientes punire poterat? Nemo id in principe reprehenderit, si transgressores legum suarum seuerissime punit. Deus

Deus nullum superiorem agnoscit, unde nullius leges ipsius legibus sunt anteponendae. Principes vero Deum superiorem agnoscunt, unde, si eorum leges contrariantur legibus diuinis, his sunt postponendae. Deinde defensor ille aequae ac *Lipsius* exemplis pugnat, quorum vel alia fuit ratio, vel tamen non imitatione digna sunt, id denique monens, reliquos gradus monitorum, promissionis praemiorum & minarum antecedere debere, eos poenas sequi. Omnia ea vero nihil ad excusationem coactionis facere, deinde euincemus, promissionem quoque praemiorum & minas esse illegitima demonstraturi.

§. XXII.

Spectantes denique ipsam rei publicae utilitatem, haud contemnenda incommoda ex tali persecutione in ipsam redundare obseruabimus. Si enim ciues sua officia negligunt, sequae principi opponunt ipsos opprimenti, bella ciuilia, quae nunquam sine maximo damno rei publicae finiuntur, oriuntur. Subditis autem officia sua obseruantibus, & in religione sua persistentibus, maxime elades inter subditos fiunt, ac subditorum numerus admodum minuetur, quod nulli reipublicae commode esse poterit. Negotiis quoque cum aliis gentibus officiet; nam, qui sunt alii religioni addicti, sibi cauebunt, ne in regiones huius principis proficiscentes in idem periculum, in quod subditi, incurrant. Possent adhuc damna quaedam ex bellis cum aliis populis ob religionem gestis allegari, quae, cum a quolibet facile cognosci possint, omitimus, ne nimis prolixi simus.

§. XXIII.

Probata iam iniustitia armorum ob religionem propagandam sumtorum, & indicatis damnis exinde oriundis, breuibus adhuc ostendemus, quid cuiuslibet magistratui erga ipsi subditos in sacris dissentientes faciendum. Si fieri potest, nec principi rei publicae conueniens videtur, eosdem reipublica excludere, sunt tolerandi, ipsisque permittendum, ut modo, qui ipsis optimus Deo

Tolerantia.

que conuenientissimus viderur, Deum colant. Ad hanc toleranti-
 am vero non pertinent sacrorum publicorum concessio, vt tem-
 plorum vsus, sed tantum vt ipsis, si ab iis abstinent, quae in alia
 religione falsa ipsis videntur, id non prohibeatur. Concessio enim
 sacrorum publicorum a principis arbitrio dependet. Si errores
 fouent ciuibus noxios, ipsis diuulgationem errorum suorum pro-
 hibere potest, ne malis ac pestiferis doctrinis ciuium mores cor-
 rumpant.

§. XXIV.

Erudiendi sunt
 vel libertas
 emigrandi con-
 cedenda.

Si autem errores ab his hominibus defensi rei publicae no-
 cent, eidemque vel seditiones vel alias corruptiones comminantur,
 nonne tunc ad abiurandum iis cogi poterunt? Nondum fieri id pos-
 se arbitramur, sed antea sunt erudiendi, atque de falsitate religio-
 nis & principiorum ex ea deductorum conuincendi. Errantis enim
 poenas esse, doceri, *Plato* sapienter dixit. De iis tantum loqui-
 mur, quorum religio haec fert principia, non de hominibus se-
 ditiosis & turbulentis, qui ob regenda crimina sua tantum haec
 falsa ac perniciofa dogmata excogitarunt. Hi enim ob mala cona-
 mina poenas merentur. Alii vero, qui id nullo modo intendunt,
 si verendum, ne in periculum quondam res publica incurrat, at-
 que si conuinci de errore vel nolunt vel non posse putant, iis li-
 bertas, rei publicae terminis excedendi, concedatur, vel vt exced-
 ant, ipsis manderur. Publica enim securitas ob paucorum reli-
 gionem periculo exponi nequit.

§. XXV.

Obiectio
 prima.

Ne qua amplius obstare his sententiis videantur, quaedam
 obiectiones tollendae restant. Primum dici possit, ac sunt reue-
 ra, qui dicunt, non cogi hos homines ad religionem mutandam,
 sed solum vt se institui ac doceri patiantur. Ad haec quadruplici
 ratione respondemus. 1.) Vel cogi debent solum ad alterius
 religionis doctrinam, eius argumenta & oppositorum dubiorum
 solutionem audiendum, vel etiam ad iis assensum praebendum.

Si pri-

Si prius, id sine coactione in plerisque casibus obtineri potest, quod propagatio religionum ostendit. Si posterius, idem est, quod improbauimus, ac iniustum esse demonstrauius. 2) Mens tot cruciatibus ac turbationibus commota in continuo timore, ne maioribus atque non tolerandis suppliciis subiciatur, versans, vix explorare potest veritatem religionis cuiusdam. Eadem est ratio, si gens quaedam continuus bellis occupetur, donec consentiat ad religionem mutandam. Quomodo illa veritatem religionis atque doctrinarum eius sub examen vocare potest? Praeterea vel de veritate religionis suae cogendi sunt conuicti, vel minus. Si prius, simulque timore Dei ducuntur, non mouebuntur ad eam deserendam. Si posterius, vel amplius odio erga persecutores concepto ducti se obdurabunt, vel sine examine abdicabunt religioni suae, vt suppliciis liberentur. 3) Exempla contrarium monstrant, cum ii, qui his excusationibus vtuntur, quales sunt praesertim Pontificiorum clerici, post institutionem, si assensum doctrinis suis praebere recularunt instituti, arma sumserint, iisque eos compellere tentarint, vel saltem, si nondum instituti fuerint, sola institutione non contenti fuerint, sed & assensum postulauerint. 4) Mortua, quibus vtuntur, iam sunt illegitima, cum ex altera parte ipsis acerbissimas poenas comminantur, ex altera autem bona atque commoda maxima vel opum vel honorum, cum persuasio ad religionem amplectendam non fieri debeat nisi argumentis, quibus veritas ac praestantia eius probatur.

§. XXVI.

Defensores propagationis armatae secundo loco excipiunt, Obiectio. se-
 fe non nisi omnibus aliis medijs abhitis ad coactionem proce-
 dere, ac tunc esse bella atque supplicia non nisi poenas ob obsti-
 nationem & pertinaciam. Obstinatus hoc casu quidam dicitur,
 qui doctrinae cuidam assensum denegat, licet de eius veritate
 conuictus. Sed respondemus: 1.) Vnde sciunt, eos esse conuictos,
 si id negant? Respondent, ex duplici fundamento ipsos
 hoc cognoscere, si non amplius ad obiectiones respondere vel con-

tra responsiones ad dubia excipere possint, & si argumenta ipso die sunt clariora. Ad prius quod attinet, ex eo, quod aliquis intricata quaedam dubia ex fundamento proffigare nequeat, nondum sequitur, eum esse de veritate doctrinae cuiusdam conuictum, praecipue si doctus contra indoctum disputat. Ad posterius eadem quaestio repeti potest: Vnde scimus, argumenta his hominibus sole clariora esse? Quod enim nos pro indubitato & manifesto habemus, non statim aliis ita videtur, quia vel plus vel minus vident quam nos. Idem quoque retorquere possent, de suis doctrinis statuentes, easdem sole esse clariores, & ex hac ratione aduersarios suos pro obstinatis habere. 2) Quis nobis ius concessit, puniendi homines ob obstinationem in religione? Nemini nisi sibi ipsi hac pertinacia nocent, neminique nisi Deo imperium in religionem competit. Si obstinati sunt erga mandatum magistratus legitimum, iure puniuntur, sed si doctrinae cuidam assensum praebere iubentur, hoc mandatum est illegitimum.

§. XXVII.

Obiectio
tertia.

Si tertio obiicerent, non nisi verae religioni ius cogendi competere, eo ipso cuilibet religioni conceditur, cum quilibet suam religionem pro vera habeat. Haec vero iam supra sunt refutata (§. XVI.) vnde hic repetitione superfedere possumus.

§. XXVIII.

Obiectio
quarta.

Possent nobis porro obiici, cedere hanc coactionem in modum coactorum, cum eadem ad veram religionem perducantur. Sed ad haec respondemus 1.) beneficia nemini obrudi, vnde nec Deus ipse homines ad beneficia ab ipso accipienda coget. 2.) Homines cogendi id pro beneficio non agnoscunt, cum se a veritate ad falsitatem, a luce ad tenebras duci putent. 3.) Maximum beneficium erit, si instituantur de veritate oppositae, ac falsitate illius, cui addicti sunt, religionis, quod sine vlla coactione fieri poterit.

§. XXIX.

§. XXIX.

Christiani inprimis ad expressum mandatum legislatoris Obiectio sui, Christi, prouocare possent, ac reuera prouocant, qui ipsis quinta iussit Luc. XIV. 23. vt eos cogent ad intrandum. De hoc notamus. 1.) Si diuini huius legislatoris essatum cum aliis conciliari, nec contradicere ipsis deber, hic non de coactione physica vi atque armis facta, sed de morali, quae fit mortuis, sermo sit oportet. 2.) Vox ἀναγκάζει saepissime hoc significatu adhibetur, vt Matth. XIV. 22. Marc. VI. 45. Act. XXVIII. 19. aequae ac παραβιάζει Luc. XXIV. 29. Act. XVI. 15. 3.) Si contextus conferatur, contrarium constabit. Si qui enim fuissent cogendi, sine dubio fuissent recusantes venire. Sed ex antecedentibus patet, eos non esse coactos, sed solum inuitatos.

Haec sufficiant de sensu huius dicti ex rationibus philologicis & contextu probato. Qui philosophica de eo legere cupit, adeat supra laudatum commentarium P. Baelli in haec verba, qui argumenta philologica negligens solum ex rationibus philosophicis ea explicat.

§. XXX.

Idem Christiani vel Iudaei nobis, forte opponent mandatum Dei Deut. XIII. 13 - 19. quo, si qua vrbs Israëlita a vera secta, de deficeret, & idololatriae ream se faceret, eam vastari, funditus euerti ac omnes, qui vitam haberent, gladio interfici iussit; quo accedit factum Eliae, qui omnes Baalis sacerdotes interfeci iussit 1 Reg. XVIII. 19 - 40. Ad haec obseruandum 1.) regnum Israëlitis fuisse Theocratiam, vbi Deus solus adorari ac coli debebat, praesertim Theocratiae nomen merebatur eo tempore, quo lex allegata ferebatur. Cum igitur alios deos fictos colerent, pro rebellibus in summum imperantem erant habendi. 2.) Multis argumentis conuicti esse poterant de falsitate religionis ethnicorum, atque nullam excusationem habebant, vnde Deus eosdem de obstinatione punire poterat, quod vero eam ob causam hominibus non licet. 3.) Factum Eliae eiusdem erat indolis, atque Elias non ex suo arbitrio, sed Dei mandato hoc fecit, cum principes seditiosorum subditorum Dei puniret.

§. XXXI.

Obiectio septima. Sed hac ratione, excipiet forte quispiam, tolerantia generalis introduceretur, quae maximas confusiones ac dissensiones in re publica pareret. Sed 1.) id negatur, ex intermissa propagatione armata vel persecutione dissentientium oriri tolerantiam generalem. Nam quod si princeps tolerare non vult plures religiones, ipsi adhuc restat, ut emigrare iubeat dissentientes. 2.) Si vero concederetur, quidnam mali exinde oriri posset? Respondent: Confusiones maximae ac dissensiones, dum diuersa docent. Hoc nihil in societate ciuili mutare potest. Si enim dissensiones oriuntur, id fit, quia ciues religioni dominantae addicti reliquos tolerare nolunt, adeoque ex non tolerantia, nec ex tolerantia. 3.) Si exinde seditiones atque tumultus pertimescuntur, factis seditiosis nulla tolerantia conceditur, sed ob tumultus, qui sunt crimina ciuilia, maximo rigore sunt puniendi.

§. XXXII.

Obiectio octaua.

Tandem forte nobis obiiciet aliquis, exstare multa exempla, esse homines hac ratione ad veram religionem perductos, & de errore conuictos, si coacti fuerint, melius ita esse, quam si factum id non esset. Respondemus 1) Donec euincatur, negotium hoc per se esse legitimum, & demonstratio iniquitatis euertatur, haec exempla nihil probant. Nam quis nobis libertatem concessit, mala faciendi, ut bona eueniant? In Theologia naturali demonstratur, Deum malum, quod permittit, ad bonum finem conuertere. Sed num ex hoc concludemus, nos mala perpetrare posse, ut Deus ea in bonum vertere queat? Nemo sane hanc rationem argumentandi approbabit. 2) Dantur aliae viae, quibus apud eos, qui conuinci possunt, idem obtineri potest, ubi coactione non opus est.

§. XXXIII.

Defensio armata.

Promissimus, de *defensione* quoque religionis *armata* quaedam disserere ob nexum, qui huic cum argumento nostro intercedit, ut pateat, quid iis, qui ob religionem bello opprimuntur, sit

fit faciendum. Hoc in argumento iterum præcipua quaestio eo redit, liceatne talis defensio nec ne, ad quam cum discrimine respondendum, ratione habita diuersi status defensorum. Hi enim vel sunt magistratus vel subditi principis bellum inducentis. Magistratus vel nulla ratione principi bellanti sunt subiecti, quo pertinent aliae res publicae earumque principes, vel sunt magistratus ipsi subiecti inferiores. Posteriores vel in summo imperio nullam partem habent, vel sibi aliquid reseruarunt, vt iura atque priuilegia sua ipsis etiam contra summum imperantem defendere liceat, quales sunt electores ac principes imperii Germanici, qui se Imperatori non adeo subiecerunt, vt ipsis non contra eundem iura sua defendere liceret, sed ipsi etiam cum Imperatore in summo imperio partem habent.

§. XXXIV.

Iam si de diuersis horum hominum generibus inquiramus, quibusnam liceat, religionem per arma defendere, nemo negabit, summis imperantibus contra alios religionem armis tueri licere. Cum enim neminem in terra se superiorem agnoscant, ipsisque non solum liceat, verum etiam incumbat, res suas & patriae leges contra inuadentes ac hostes publicos tueri, & pro iis pugnare, eorumque defendere, pro aris & focis dimicare s. religionem suam defendere. Maior enim est iniuria ipsis illata, si ob religionem bello obducuntur, quam si ipsis alia iura in controuersiam deducuntur. In imperio Germanico religionis defensio præcipue in Imperatores delata est, quibus eam ob causam in constitutionibus imperialibus, aurea bulla, capitulationibus, recessibus imperii, aliisque scriptis tam publicis quam priuatis nomen *tutorum* ac *defensorum* religionis imponitur. Vnde *Constantino M.* aliisque laudi tribuendum, quod contra gentes infideles & barbaras religionem Christianam defenderint, atque conscientiarum libertatem subditis suis vindicauerint. Neque omnia promiscue bella ob religionem contra Turcas gesta sunt improbanda, si sacra Christiana contra ipsos fuerunt defendenda, vel saltem cauendum fuit, ne imminens ipsis a Turcis bellum religionem ipsorum euerteret.

§. XXXV.

§. XXXV.
 Hinc quoque nullo modo improbandum, cum princeps aliis rebus publicis religionis causa oppressis auxilium ferre decernit. Cum enim foedera ob communem securitatem cum aliis inita sint legitima, cur non ob religionis defensionem eodem iure foedera sanciri possent, inprimis si eiusdem fidei socii fuerint oppressi? Id praesertim requiritur, si principi verendum, ne, oppressa alia republica, ipsum inuaderet communis religionis hostis, cui cum oppressis coniunctione praeueniri posset.

Licet iis, qui in summo imperio partem habent.

§. XXXVI.
 De magistratibus iis, qui in summo imperio partem habent, suaeque iura contra summum Imperantem defendere possunt iam agendum. His contra hostes externos pro sacris pugnare licitum esse, nemo inficias ibit. Sed iis etiam contra summum Imperantem, cui aliquo modo se subiecerunt, in casu maximae necessitatis religionem defendere licere, a plerisque iure asseritur. Cum enim iura maiestatis analoga participant atque exerceant, & summus Imperans capitulatione limiteretur, contra quam aliquid suscipere nefas, per se autem omnem vim iniustam, quae contra pacta & conventiones infertur, amoliri liceat, ipsi libertas manet, praeter alia iura & religionis libertatem contra ipsum defendendi. Multum hac de re tempore reformationis in Germania & haud ita multo post illam disputatum est. Cum enim in conuentu *Spirensi* anni 1529. & comitiis *Augustanis* anni 1530. religio *Protestantium* esset improbata, & omnium mutatorum restitutio postularetur, *Protestantes* de foedere ineundo religionis defendendae gratia cogitarunt, quem in finem principes *Smalcaldiae* sub finem anni 1530. conuenerunt, formulam foederis conscripserunt, eandem anno sequenti confirmarunt, in secundo conuentu anno 1536. in decem annos renouarunt, & formulam subsidii & contributionis anno 1537. confecerunt. Imperator cum fratre suo *Ferdinando* aliisque religioni Pontificiae addictis foedus isti contrarium *Norimbergae* anno 1538. sanciuit. Bello igitur anno 1546. in flammis erumpente, foederati principes arma pararunt, ad vim vi repellendam.

Iendam. Licet autem Imperator bellum non ob religionem indixerit, sed ob rebelliones, quarum eos accusabat. *Protestantes* tamen has accusationes negantes tanquam bellum religionis gratia susceptum illud ingressi sunt. Qua occasione inter Theologos, Jurconsultos & Philosophos admodum de quaestione illa, sine defensione religionis armata licita, disceptatum est. Iudicia & argumenta affirmantium & negantium collegit HORTLEDERVS de bello *Smalcaldico* tom. II. & MELCH. GOLDASTVS in *polit. imperial.* part. XXXI. de defensione libertatis & religionis fol. 1371. seqq. Dissuadentes bellum id ex ea ratione fecerunt, quia principes imperii Germanici cum magistratibus inferioribus Romanorum veterum falso compararunt, qui non nisi magistratus erant a summis Imperantibus delegati, & in omnibus summo imperio subfuerunt, & quia nec Christus nec apostoli hanc defensionem iusserunt. De ultimo, tanquam Philosophi disputantibus, nobis videtur, si propagatio armata a defensione armata distinguitur, a silentio ad improbationem non concluditur, & imperii Romani status eorum temporum tanquam ab hodierno toto coelo diuersus consideratur, omnem facile difficultatem tolli.

§. XXXVII.

Quid iam de subditis & magistratibus inferioribus in omnibus summo Imperanti subjectis statuendum? De iis, defensionem eorum armatam in oppressione religionis a principe facta illegitimam esse, sine vlla restrictione asserimus. Subditorum est obedire principi in omnibus non conscientiae contrariis, in quibus obediendi ob maiora officia nequit. Quamobrem dum deprecationibus a principe obtinere non potuerunt, vt dispensentur ab obseruatione legum summi omnium rerum Monarchae legibus contradicentibus, patientia ea sunt toleranda, quae ipsis ob recusatam obedientiam infligit. Eadem est ratio, si ipsi a magistratibus inferioribus supplicis, ob religionem afficiuntur, hic enim regressus ad summum imperantem patet. Id obseruatum legimus a Christianis, persequentibus eos Imperatoribus ethnicorum sacris additis, vnde *Tertullianus* apologet. c. 35. citante & explicante H. *Grotio* I. B. & P. l. I. c. 4. §. 5. 6. Unde *Cassii*, inquit, & *Nigri* & *Albini*? unde

D

de

de qui intor duas lauros obsident Caesarem? unde qui sancibus eius exprimentis palaeatricam exercent? unde qui armati palatium irrumpunt, omnibus Sigeriis ac Partheniis audaciores? De Romanis (nisi fallor) id est, de non Christianis, & Ambrosius orat. aduersus Auxent. l. 5. Couctus repugnare non noui: dolere poterò, potero flere, poterò gemere: aduersus arma, milites, Gotbos quoque lacrimae meae arma sunt. Talia enim munimenta sunt sacerdotis. - - Exigebatur a me, ut comescerem populum: referbam in meo iure esse, ut non excitarem, in Dei manu, ut mitigaret. Magistratus inferiores a principe delegati cum non sint nisi priuati atque subditi respectu Principis, non dubitandum, quin ipsis armis defendere religionem non liceat contra summum imperantem.

§. XXXVIII.

Subditis vel
fugiendum vel
tolerandum.

Nonne igitur vllum medium licet subditis adhibere, quo ipsis illatam persecutionem amoliantur. Si fuga ipsis patet, non est dubitandum, quin fugere liceat. Religionem enim suam hoc modo saluam & incolumem seruant, vitaeque suae prospiciunt. Quod si vero hoc ipsis non licet, nihil ipsis residuum erit, nisi patientiae & tolerantiae gloria. In eo enim acquiescere possunt, se in omnibus reliquis legi diuinæ non aduersantibus officiis suis exacte satisfecisse, in hoc vero satius esse, irae atque persecutioni principis se exponere, seruata solum conscientiae libertate, & haud transgressis, quae maioris aestimanda, praeceptis summi & regum & subditorum Monarchae.

Rationes, quas asserit auctor *vindictarum contra tyrannos* in inscriptione editionum plurimarum *Stephanus Iunius Brutus* nomine ficto dictus, qui in editione *Amstelodamensi* anni 1661. *Theodorus Beza* esse dicitur, a *Gisberto Voëtio* autem, qui *Bezam* ab hac suspitione liberatum iuit, aliisque pluribus *Hubertus Languetus* esse creditur, nihil contra nos probare, facile apparet. Praecipua eo redeunt. 1.) Populum duplex pactum sanciuisset, alterum cum Deo, alterum cum rege, utrumque esse seruandum, in casu igitur collisionis satius esse, desicere a rege, quam a Deo. Resp. Nullus casus datur, ubi talis defectus a rege ob collisionem officiorum necessarius sit. Dum enim rex ad iniusta cogere subditos uellet, sufficit, si omnes deprecationes vanae sunt, ut non obediatis, & quod rex

de

de ipsis decernit, patienter sufferant. Sic officii erga Deum satisfier, neque arma contra reges sumentur. 2.) Populus constituit regem, populus sine rege consistere potest, rex vero sine populo ne cogitari quidem, adeoque populus vniuersus rege est superior, ipsumque ad officia sua obseruanda vi adigere potest. Resp. Falsa est consequentia, eam ob causam populum esse superiorem. In constituendo enim rege ipsi se subiecit, atque omnibus iribus maiestatis abdicauit, & in regem detulit, praesertim eo casu quo nullam sibi reseruauit in imperio partem. Eodem iure exinde concludi posset, regem non posse populo vniuerso leges ferre, & quid esset rex, si populo de iustitia legum eius iudicare, & quod ipsi placuerit, obseruare, quod non, reuicere posset? Consecit auctor hunc librum tempore, quo Reformati in Gallia ob religionem opprimebantur, & in eorum gratiam defensionem armatam legitimam esse iudicauit, sed num totus populus ibi consensit ad repellendam iniuriam quibusdam a rege ob religionem illatam? Si igitur totum quoque concederetur argumentum, quid exinde in gratiam horum Reformatorum concludi posset, adeoque partem populi rege esse superiorem, potius fuisset probandum.

§. XXXIX.

Ipsi quoque subditi ob religionem oppressi calamitatibus ipsis inflictis rite vrantur oportet. Praecipue vero ipsis vitandum, ne statim ex persecutionibus ipsis illatis ad suae religionis veritatem argumententur. Id quidem falsum, si in contrarium hae calamitates adhibentur, ac vt iusta Dei punitio considerentur, quod quidem eos affligentes putant, non attendentes ad maxima supplicia, quae primi Christianorum ob veram religionem perpeffi sunt. Sed non minus ex altera parte peccatur, dum ista supplicia pro argumento veritatis alicuius religionis adhibentur, quod praesertim a Christianis fieri solet & omnium facillime potest, cum ipsis princeps eorum, Christus, maximas calamitates cum verae religionis cultu fore connexas, praedixerit. Religio enim vera calamitates quidem coniunctas habet, sed non omnis, quae calamitates connexas habet, est vera. Exstant permulta exempla, quod Iudaei post seruatores natum vel gentilium sacris addicti multas sustulerint persecutiones, sed quis exinde, veram eosdem colere religionem, sibi persuaderet? Non quidem ignoramus, argumentum probabilitatis exinde a quibusdam pro religionis Christianae veritate peti, quod inter insignes persecutiones adeo amplificatus sit & incremen-

ta ceperit coetus Christianorum, cui ita instructo & cum aliis argumentis firmiter collato utique vim & pondus esse tribuendum concedimus.

De hoc argumento conferri merentur scriptores de veritate religionis Christianae, inter quos eminent *B. Mart. Kuntzen*, cuius scriptum quarto prodiit anno 1747.

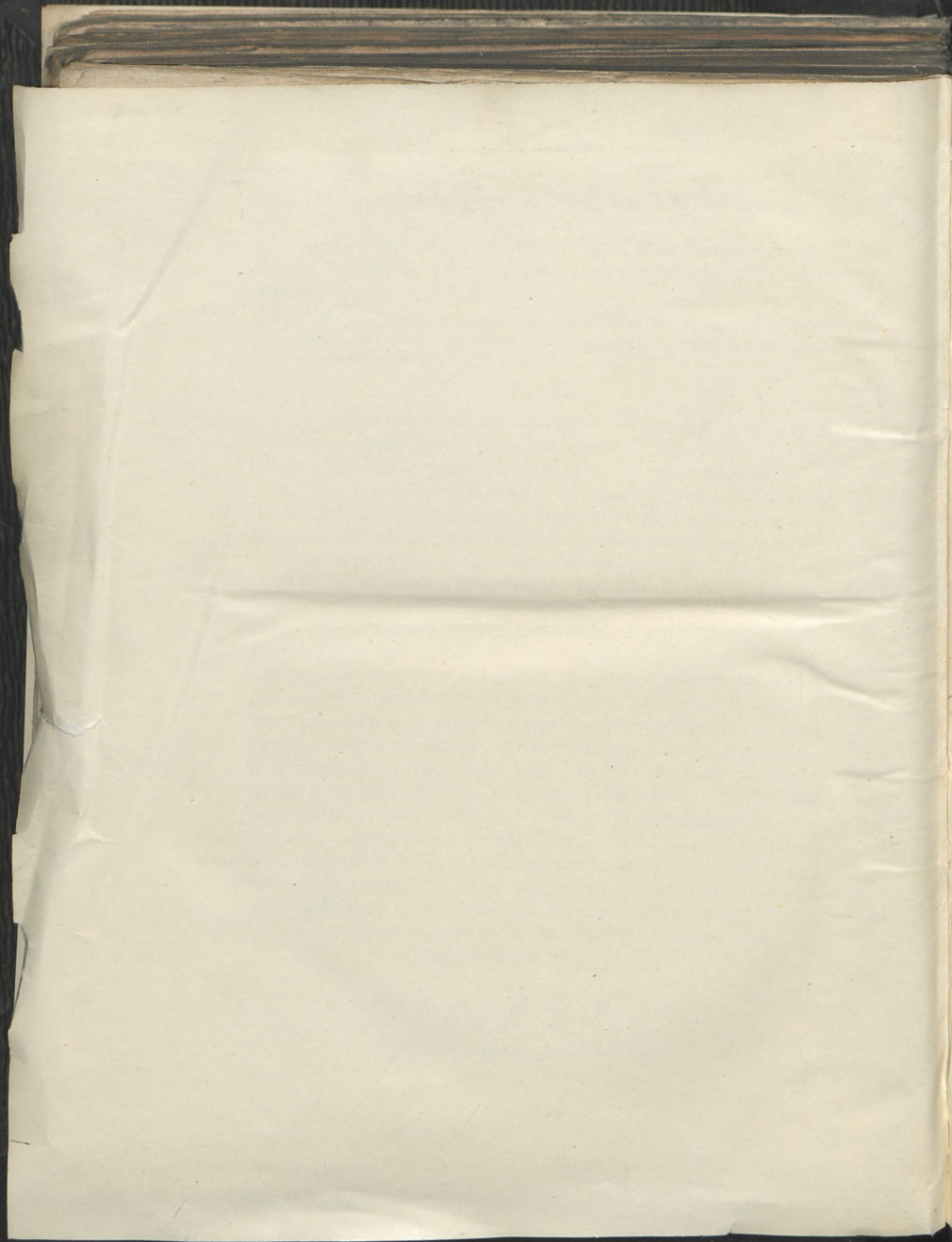
§. XL.

Quaenam inter
calamitates vi-
tanda.

Admonet igitur nos tales persecutiones, ut eo magis exploremus, quaenam sit vera, quae falsa religio. Nihil inter homines magis observatur, quam ut eam religionem, quam parentes secuti sunt, pro vera habeant sine ullo ulteriori examine. Dum igitur de veritate illius contenditur, eo maiori industria opus est, ne calamitates per se quidem iniustas subeamus sine necessitate, quod fieret, dum in religione perseveramus, de qua post legitimam explorationem cognosceremus, eandem non esse veram. Dum igitur ea, quae vera est, religio armis propagatur, quod non nisi errore fieri posset, ac nos eius veritatem perspicimus, assensu, quem eidem praebemus, persecutiones sunt evitandae. Neque dubitandum, quin Deus persecutiones eas permittens id intendat, ut homines afflicti de maiori de religionis veritate certitudine fiant solliciti. Observamus quoque, inter has calamitates plures exurgere ad evincendum probandumque id, de quo disputatur, unde tum praestantissimam occasionem, in id inquirendi. Sedulo praeterea cauendum, ne iis ad indifferentissimum religionis perducamur. Facile enim fieri potest, ut nobis indifferens videatur, quamnam sequamur religionem, semperque eam amplectamur, quae maxima commoda secum coniuncta habet. Omnem vero religionem sine discrimine amplectens nullam sane habet religionem. Quam noxius vero hic error non solum ipsis errantibus, verum & rebus publicis sit, iam non evincendum, cum ab aliis ea de re luculentissima atque elegantia scripta sint confecta.

ULB Halle
001 015 494

3

Sb.

DISSERTATIO PHILOSOPHICA
DE
**PROPAGATIONE
RELIGIONIS ARMATA,**

1752
19

P 368,

72

QVAM
D. APR. MDCCLII.
H. L. Q. C.
PRAESIDE
**GOTTHILF TRAVGOTT
ZACHARIAE**

PHILOS. ET LIBERAL ART. MAGISTRO,

PUBLICAE DEFENDET

RESPONDENS

**BOIANVS IOANNES STEPHANOWICZ
BALEOWICZ,**

BRATONOSZICIA - ALBANVS

PHILOS. AC IVRIVM CVLTOR.

HALAE MAGDEB.
EX OFFICINA HILLIGERIANA.

